

մաքրելին այն տեղերը, ուր այժմ անհետ-
բերել է ամենատարրական բաղադրացիակա-
նութիւն տնկել. դրա հետ միասին, դնելով
բաղադրականներն այլ պայմաններին մէջ,
գուցէ կարողանային կրթել նրանց և
դարձնել կանոնաւոր աշխատութեան կամ
անկէստ ձեռնարկութիւններին մարդիկ: Եթէ
մեծ պետութիւններն իրապէս միանան այդ
հարցում, շատ հեշտ կը լինէր հարկադրել
թիւրքաց կառավարութեանը լուծում տալ
այդ հարցին Բերլինի դաշնագրի հիման վրայ:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ն

Ի ը ղ ա ն դ և ա յ զ ա տ ր. հրատարակութիւն Մ. Հ.
Գ. Բ. աշխատանքից Ստեփան Աւետիքեանց-Բանաս-
տեղի. Բաղու, 1898: Գինը 80 կոպէկ:

Այս աշխատութիւնը կազմում է երկրորդ հա-
մարը այն սերիայի մէջ, որ հետզհետէ պէտք է
լայն ընծայվի Մ. Հ. Գ. Բ. հրատարակութեամբ
և որի նպատակն է առաջ ընկերացող հասարա-
կութեան կանոնաւոր և հիմնաւոր հասկացողու-
թիւններն այնպիսի սկզբունքներին և դադարա-
նքներին մասին, որոնք ազատ ամբողջ աշխարհա-
նայեցողութեան հիմունքներն են համարվում:
Առաջին փորձը Զոն Ս. Միլլին «Ազատութեան
մասին» աշխատութեան թարգմանութիւնը, ինչ-
պէս յայտնեցինք «Մշակի» խմբագրից համարնե-
րից մէկի մէջ, անաշուղ էր: Այս երկրորդ փորձը ա-
ւելի աջող է և մենք կարող ենք չնորհաւորել հրա-
տարակիցներին, որ այս անգամ նրանք տալիս
են ընթերցող հասարակութեան այնպիսի մի
աշխատութիւն, որ չի մնալ գրաբանական ցնե-
րում փոշիների տակ թողնված: Աշխատութիւնը,
ունի, սակայն, մի մեծ պակասութիւն: Աշխա-
տասիրողը և հրատարակիչները նպատակ են ու-
նեցել տալ Իրանական դատի ամբողջ պատ-
մութիւնը և նկարագրել, բայց նրանք միան-
գամայն մոռացել են և անուշադիր թողել, որ
այդ մեծ դատն սկսվում է ոչ թէ 1800-ից, այս
դարի սկզբից, այլ շատ և շատ առաջ. հետեա-
լաբար, պէտք էր նրա պատմութիւնն սկսել
1800-ից, երբ այդ դատը արդէն անցել էր շատ
փափայլներից և մտել մի նոր փափայլի մէջ: Եւ
ձեռնարկող, դեռ 18-րդ դարի սկզբում Իրան-
դիայում գոյություն ունէին բազմաթիւ յեղափո-
խական դաշնակցութիւններ, որոնց բոլորի նը-
պատակն էր Իրանիայի ազատութիւնը և ո-
րոնք մեծ դեր խաղացին Իրանիայի պատ-
մութեան մէջ: Յայտնի է նամանակահատիկ Defen-
ders («Պայքարողներ») կոչված դաշնակցութիւ-
նը: Գիտենք նոյնպէս, որ Ֆրանսիական մեծ
յեղափոխութիւնը սարսափելի մեծ տպաւորու-
թիւն գործեց Իրանիայի վրա և առաջ բերեց
1791 թիւն մի նոր դաշնակցութիւն «United
Irichmen» «Միացեալ Իրանցացիներ» անունով,
որ ծածուկ պատրաստում էր Իրանիան ան-
կախ հանրապետութիւն դարձնելու: Այդ դաշ-

նակցութեան մասնակցում էին ոչ միայն կա-
թոլիկներ, այլ և բողոքականներ: Անգլիական
կառավարութիւնը կամենալով ընդհանուր ապրու-
թանքի մասին առաջին անգամ, ստիպվեց մի քանի
անգամ յետ վերցնել իր դրած օրէնքները, մեղ-
մացներ, նորերը հրատարակել, ամեն տեսակ զի-
ջողութիւններ անել: Բայց դրանից, Ֆրանսիան
մի քանի անգամ փորձեց իր նաւերով օգնու-
թեան հասնել Իրանիային և 1798 թիւն պէտք
է ծագել արդէն ընդհանուր ապստամբութիւն
ամբողջ երկրում, եթէ մատուցութիւնը վաղորդ
զորաշարքում չը լինէր անգլիական կառավարու-
թեան: Բոլոր այս նշանաւոր դէպքերը աշխատա-
սիրող անտես է արել և սխալվել է, ի հարկէ,
որովհետեւ այդ խոշոր թերութեան չնորհիւ, Իր-
անական դատի պատմութիւնը գուր և է եկել
կիսատ և ոչ հիմնական կերպով լուսաբանված:
Գալով աշխատութեան լեզուին, պէտք է ա-
սեցը, որ կիսով չափ աջողված է և զուրկ չէ
խոշոր խորթութիւններից: Օրինակ՝ երես 6 ա-
լիւմ է «Պարսկական զրկվելուն» իրանական
մոլորվորը հանդիպեց խոշոր անբաւականու-
թեամբ: Միթէ չէր կարելի ասել. «Պարսկա-
նայի զրկվելը առաջ բերեց իրանական մո-
լորվորի մէջ խոշոր անբաւականութիւն: Այդպի-
սի խորթ ուժերը անկել թարգմանութեան տպա-
ւորութիւն են թողնում, բան ինքնուրոյն աշխա-
տութեան:

ՆԱՄԱԿ ՄՈՒՎԱԾՈՒՄ

Հոկտեմբերի 16-ին

«Մ. Գա», մի ողորմութիւն տաւ...
Յետ նայելի, մի զաղթական հայ էր: Մոսկ-
վայի բազմամարդ փողոցներից մէկի վրա, հա-
ղարաւոր մարդկանց մէջ, այդ մարդը հոտա-
նութիւն ունեցաւ իմ հայ լինելի իմանալու և
ողորմութիւն ինքնուրոյն: Մանր տպաւորութիւն
թողեց ինձ վրա այդ բանը: Մինչև ուր են դա-
լիս այդ մարդիկ, մէկը հարցնող լինի, թէ ինչ
գործ ունեն դրանք Մոսկվայում: Դեռ Կովկասի
մէջ, իրանց ազգականների, իրանց հայրենակից-
ների մէջ դրանք կարող են իրանց գլուխը պա-
հել. իրանց այնտեղ օգնողներ, պատգամողներ
ըլի թէ շատ կան. ինչու են գալիս այսպիսի
հեռու քաղաքներ. ինչու է ստիպուած Թուրքու-
թիւնը. իսկական կարելիք: Ոչ, հաղար ան-
գամ ոչ: Դրանք, որ գալիս ապրում անուան
տակ պտուղում են հեռաւոր քաղաքներ և եր-
կիրներ, իսկական գաղթականներ չեն, պատըս-
պարելու, խնամելու. արժանի թշուառներ չեն,
այլ խաչադուրներ, ամենավատ տեսակի մուրաց-
կաններ:

Այդպիսի մէկն էլ անցեալ կիրակի եկեղեցու
դռանն էր: Ձանքով, թող ինձ որոշ պատա-
խան տան—ասում էր նա մի հայի, խօսքը ուղ-
ղելով երկի տեղական եկեղեցական ժողովի
հայելին—ինձ փող պիտի տան տուն դնալու
թէ ոչ. ես էլ հայ եմ. ես էլ գաղթական եմ...
—Որտեղացի ես, հարցրի գաղթականին:

Ներդ, ցնորքը 1894-ին հրատարակեցաւ ի
Ս. Ղազար Թորի դասական մատենագրի՝
Կորին Վարդապետի Վարքն Մաշտոցի
երկրորդ տպագրութեամբ, գրեթէ մի և նոյն
ընթերցանքով: 1) առաջին տպագրութեան
(1893), անփոփոխ թողնվող դաշնական փոփո-
խելի և թուրքական միակ նշանաւոր նորութիւն
սա է՝ որ ի Ողջաբանի Բերտի և հարազատա-
բանի կը կոչուի Սուտ-Կորինն: 2) իսկ վաւերական
գրութեան Կորին Վարդապետի՝ «Երկարաբան հե-
տեակ»: Կորին հետ և և... արտասուելի Կորին:
Ես լուսնի ողջապա, գնահատներն սկսան
բարձրանալ յոտարագրի գիտնել կողմանէ: Այն
թէ ինչ կը գրէր յամին 1895 Գերմանացի ու-
սուցչապետն H. Gelzer, խօսելով զհրատա-
րակութեան Փ. Բիւրաղայ. «Հայկական
պատմիչաց հրատարակիչը յիրաւի դեռ
ես բանասիրական դրութեան տղայական տեսա-
կիւնի վրայ են, և ամենին զաղթական
չունին բնագործի գիտական բնագործա-
տութեան վրայ: Չայս տղերս թարգմա-
նողն ես չեմ, այլ բուն իսկ Վենետիկ Միլիթա-
րեան ոմն, Հ. Յովհաննէս Թորոսեան: 3) կար-
ծեմ անհնար երբ ըրիտունական մեծագոյն խո-

1) Յերես 18 կը կարգւում, ինչ զորան յունական
գաղութիւնն անտիկ լի մատուցական քաղաքն Գուս-
թիւն: Հրատարակելու մտաւոր է զհետեւեալ կարեւոր
մանկութիւնը, զոր կը յանձնարարեմ՝ երբեք տը-
պագրութեան համար. 3) առաջին տպագրութեան
կարգւում էր և գոման յունական Գուսթիւն
թիւնը: Անտիկ և այլն, ուղղութեամբ բոլոր Գինն ա-
սիւնի Պարկ Առաջինը երես 15:
2) Չորսն տես իմ Կորինն Վարդապետ և
Նորին Թարգմանի թիւնը և երես 12—13:
3) Տես Հենրիկոս զեղեք, Փաւստոս Բիւ-
րաղայ, Ս. Ղազար, 1896, երես 18, մանկութիւն
2: Բիւրաղայ կը պատմէ յերես 30: Թէ Սուրբ Յուսէփ
երբ կաթողիկոսական ձեռնադրութիւն առած ի
Կեսթիւնի՝ ի դարձին յաշխարհն Հայոց մօտեցած էր

—Վանեցի եմ, ասաց:
—Ինչք ես եկել Մոսկվա:
—Ե՛ս, աղա, տունս թաղեցին... և այլ սովոր-
ական նախադասութիւններ:
—Է, լաւ, տունդ թաղեցին, կանցնէիր քո
հարեան մօտիկ երկրը և կը մնայիր այնտեղ.
Ինչ ասացիր՝ որ Կարոն ու Քիթիլը չափերով
եկար հասար պատեղ: Լեզու գիտէիր. արհեստ
գիտէիր. ինչ կարող էիր անել, որ եկար և
հիմա էլ ուղում ես յետ գնալ:
—Սխալվեցի...

Սխալվել էր: Ոչ, չէր սխալվել: Եւ դուք
կարծում էք, որ Մոսկվայում նա փող ստանա-
լով տուն կը գնայ: Երբէք: Նա կանցնի Պե-
տերբուրգ, Օդեսա, Վարշավա: Թիւրքաց Հայ-
ստանի ընդհանուր թշուառութիւնը բացի իս-
կական տառապանքներից առաջ բերեց նաև
խաբքայ խաչադուրներ, որոնք սկսեցին պտուղ
96-ի կոտորածները այդ առաքելը չէին բացել,
դուք էլի կը պարտաւէրեք այդպիսի խաբքանքի
երեսին մի բարձրատարիճան հոգեւորականի բաց
նամակը ձեռքը առած քաղաքները պտուղելու:
Երբէք չենք մոռանալ հետեւալ դէպքը: Մի ան-
գամ Բաթումում Բարեգործական ընկերութեան
վարչութեան ներկայացաւ մի առողջ հայ և ներ-
կայացրեց նոյն հոգեւորականի մի գրութիւնը,
որը չը փչանալու համար՝ քաթիւնի վրա էր
փակցրել, և ինդրեց որ օգնեն իրան՝ տուն վե-
րադառնալու: Վարչութիւնը պատասխանեց, որ
նա կը հոգայ խնդրատուի պէտքերը, եթէ միայն
այդ վերջինը կը թողնի վարչութեան մօտ յի-
շեալ գրութիւնը: Մարդը չը համաձայնեց. հօ-
սարսաղ չէր որ այդպիսի արդիւնաւոր թողնէր:
Եւ այս բանի մէջ հայոց հասարակութիւնը
շատ մեղաւոր է: Մենք քաջակցեցինք, մենք
պաշտպանեցինք մուրացականութեան այդ սիւ-
տեմը և նա գնալով առաջացաւ: Մենք գործ,
աշխատանք, պարագայներ չը տուինք այդպի-
սիներին: Ինչու մի հրեայի չէք պատահում, որ
փողոցում ձեռք մեկնի ձեզ. միթէ նրանք պա-
կան հալածված են, պարսկա թշուառ են. բայց
մարդկանց մէջ ցանկութիւն կա գործելու: Ա-
մենաաղքատ հրեան էլ մի պարագայում, մի գործ
գտնում է իր գլուխը պահելու և միմիայն մու-
րացական հայն է, որ հաղարաւոր վերստեղ է
անցնում իմանալով, որ այս ինչ տեղն էլ հայեր
կան և նրանցից էլ մի բան կարելի է պոկել:
Ուր ուղում էր դնացը, նրանք ձեզ կը պատա-
հեն՝ և՛ Նիմիւն, և՛ Պետերբուրգ. դնացը վաղը
Պորտ-Արտուր, այնտեղ էլ երկի կը պատահէ:
«Մ. Գա», մի ողորմութիւն տաւ...
Եւ այդ բացականչութիւնը որտեղականի պէս
ման է գալիս հայի ետեւից, ուր էլ որ գնայ:

Ա. Ա.

ՆԱՄԱԿ ԵՐԵՒԱՆԻՑ

Հոկտեմբերի 18-ին

Այսօր, քաղաքային դռնապի դահլիճում, նշա-
նարութեամբ առնուլ ի ծնօտ այսպիսի ուժգին
ապտակ: Անա թէ ինչ կը դերք յամին 1897
գերմաներէն հանդէսն Literarisches Central-
blatt. «Պէտք չենք մոռնալ՝ որ հայ ընդգրկու-
թեան հրատարակութեանց մէջ, գէթ երբ հրատա-
րակութիւնը Հայոց ձեռքը կը ըլլայ (առանց
զանց առնելու) և Վենետիկի Միլիթ-
թիւնը և նրանցից էլ ինչ կը ըլլայ ընտելացող
(Methode) պահանջել, ինչպէս սովոր ենք մեր
յունական և լատինական մատենագրութեան
հրատարակութեանց մէջ պահանջել: Հայ հրա-
տարակիչներն եւս առհասարակ ըստ պա-
տանման ձեռք ինկածն ու և ձեռնագրիւն
առանց քննադատութեան կ'ընդօրին-
նակեն...»: Անա թէ ինչ կը գրէր և ի մե-
ղայնաց Հայագէտ Ամստերդամ, 1897, երես
215 ա. «Շատ բան հրատարակուած է ցայսօր,
բայց չափազանց քիչ՝ որ արժանի ըլ-
լայ գիտնական հրատարակութեան
անուան անգամ: Քանի մը քաղաքական
գործը հանելով՝ միւս բոլոր հրատարա-
կութիւնը գրեթէ արժէք չունին բա-
նագործութեան առջեւ: Հայագէտն» կը
գրէ զայս յայն՝ յօդուածի՝ որով կը յայտարարէ
Արտաշատ քաղաքի, Տիւրքի թաղաւոր, քաղաքի
դուրս կըլնէ և Տիւրքի կամբէն անդին կը սպասէ
զայստեսն կաթողիկոսին: 2. Թորոսեան (անդ, երես
63), մանկութիւն 2) և երես 64, մանկութիւն 2)
Հենրիկոս զեղեք էր համարել զԱրտաշատ և
Կիւրդի ուղղել Ս. Ղազարի Բայ արեւելք Սեպտեմ-
բերին ևս սխալ է Հենրիկոսի կը յերես 40 կը
իշխեն միանգամայն յոսանք գետ, Արտաշատ և
կաթողիկոս Տիւրքեան: Արեւելք քաղաքական ինչ-
ձեան ցնորք էր երբ կը գրէր (Մտորագրութեան
թիւն 2-ին Հայաստանի հայոց, երես 92—93)
Թէ Աշտիշատ կը գտնուէր Հաւ. Եփրատ գետով:
Արեւելք Եփրատ և Եփրատ մի և նոյն գետն է:
1) Հայագէտ Ամստերդամ, 1897, երես 92 բ:

Նակված էր, Բարեգործական Ընկերութեան ընդ-
հանուր ժողով կողմ 1899 թիւ համար պաշտո-
նական անձանց ընտրութիւն անելու և նա-
խաշարը հաստատելու համար: Սակայն ինչ-
պէս միշտ, այս անգամ էլ ժողովը տեղի չու-
նեցաւ՝ անդամների օրինաւոր թիւ չը լինելու
պատճառով: Նրանի ճիւղը վերջին տարինե-
րում ունենում է 200-ից աւելի անդամներ, մի
հանգամանք, որը պատիւ է բերում այստեղի
վարչութեան: Դրա հետ միասին նա ցոյց է
տուել եռանդուն գործունէութիւն իր արած
նպատակների տեսակէտից, և այդ առիթով մենք
միշտ դովասանքով ենք խօսել վարչութեան մա-
սին. սակայն այս անգամ ցուելով մատնացոյց
պիտի անենք վարչութեան անտարբերութիւնը
դէպի մի քանի կարևոր հարցեր: Բարեգործա-
կան ընկերութիւնը եթէ երբ և իցէ մի մեծ գործ
կատարելու է Նրանի համար, այդ նախ գրա-
դարան-ընթերցարան և ապա աղքա-
տանոց բաց անելու է: Առաջին վարչաց որոշ-
ված է, մինչև անգամ ընթերցարանի անունով
անձեռնմխելի գումար կայ՝ մօտ 1,300 ռուբլի:
Իսկ երկրորդ հարցը որոշվեց 1897 թիւ ընդհա-
նուր ժողովում և կանոնադրութիւնն անգամ
պատրաստ է: Մնում է, որ վարչութիւնը դիմի
ուր հարկն է և դիմ այդ օգտաւետ հիմնարկու-
թիւնների հիմքը: Աղքատանցի բացվելուն ոչ
մի արգելք չը կայ, ժողովուրդը միշտ իր պատ-
րաստակամութիւնն է ցոյց տուել նրկապէս օգ-
նելու, միայն թէ ազատվէր իսկական աղքատ-
ների հետ փողոցում չըլլող մուրալու սովոր մու-
րացականներից: Մնում է կանոնադրութեան հա-
տատարութիւնը. իսկ ինչ վերաբերում է ընթեր-
ցարանը բանալու հարցին, կասենք, որ ինչ-
քան յայտնի է, պ. հասանգապետ համակու-
թեամբ է վերաբերվում այդ մտքին: Բայց թէ
մինչև այսօր վարչութիւնը ինչու չի դիմում թէ
մէկ և թէ միւս հարցի առիթով և թոյլտուութիւն
խնդրում, չը գիտենք: Ես արարում առիթը ձեռքից
բաց թողնել՝ ներքին չէ ներկայ վարչու-
թեան: Այս այնքան կարևոր հարց է մեզ՝ ե-
րանցիներին համար, որ շատ տեղին կը լինէր,
եթէ առաջիկայ ընդհանուր ժողովը հարց դնէր
այս մասին և պարտաւորեցնէր վարչութեան՝
գործի անցնելու: Ա. Գ.

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Հոկտեմբերի 15-ին

«Մշակ» № 145-րդ համարում, պ. Ա. Ա. իր
յօդուածը վերջացնում է հետեւալ խօսքերով.
«Հունձն արդէն հասած է և միւր մշակների է
կարօտ: Մեր այն երկուստարները, որոնք մի
ժամանակ ամենայն անձնութեանը ծառա-
յում էին մանուկ սերունդի կրթութեանը, թող
այժմ քահանայանալով՝ նուրիմ մեր ընտանե-
կան դատարարութեանը, և մի և նոյն ժա-
մանակ օգնեն ժողովուրդին առաջ գնալու՝
հասնելու իր փափաքին: Կատարելապէս հա-
մակարձել լինելով յօդուածագրի հետ, աւե-
րորդ չենք համարում պարզել, թէ որքան է
այդ բարի գիտաւորութիւնը մօտ իրականու-
թեան:

Թէ ի լայն ելած է «Բնական Հրատարակու-
թիւն Մատենագրութեան և Թարգմանութեան»
Նախնեաց Հայոց, Հատոր Առաջին. Սրբազան
Պատարագատուոյց Հայոց: Ինչպէս չը տրու-
միմ որ այս գաղափար «Բնական Հրատա-
րակութեան» հայերէն բնագործաց՝ Վե-
նետիկ Միլիթարեանի մտաց մէջ ծնած էր ա-
ռաջին անգամ յամին 1866—1867, գործը և
գործակից հրատարակելի յԱռաջին Պարակ
Գինն աւերի (1887): Ինչպէս չը տրուում որ
եթէ Վենետիկ Միլիթարեանց այժմու Գեր.
Առաջնորդն և իւր խորհրդակցը յարգած ըլ-
լային դիմ չափաւոր, ոչ, յոյժ չափաւոր գիտու-
թիւն, Հայերէն բնագործաց «Բնական Հրա-
տարակութեան» հայերէն Առաջին Հատորն՝
Մովսէս Խորենացիի գրեւ ըսան տարի յա-
ռաջ լայն տեսած կը ըլլար ի մամոյց Ս. Ղազա-
րու, և իմ սիրելի և պաշտելի Թորոսեան ձաղ
և ծանակ չէր ըլլար արտաքին և ներքին:
Ինչպէս չը տրուում որ Վենետիկի փառք
և պարծանք ըլլալու սամանեալ գործն՝ կանցնի
Վենետիկաց, և ի Վենետիկաց արհամարհեալ
անարգեալ շատ պէս արտաքին Վենետիկաց
որ առաջին անգամ յղապար հայսպիսի մեծ
խորհուրդ «Բնական Հրատարակութեան»
թեան հայերէն բնագործաց՝ և ոչ իսկ ա-
նունը կը յիշուի երբ ի հրատարակ կեննէ «Բն-
ական Հրատարակութիւն Մատենագրութեան
և Թարգմանութեան» Նախնեաց Հայոց, Հա-
տոր Առաջին. Սրբազան Պատարագատուոյցը
Հայոց: Sic vos non vobis...
Բայց դառնալով առ ուսուցչապետ Ա. Կա-
րելի և միտ դնելով իր գրածներուն:
(Կը շարունակվի)

Նորայր Ն. Բիւրաղայի

Մտանցիկում երբ մեր դպրոցները փակվեցին ու հարկերու օրենքները մնացին անփոփոխ, շատերը հաւատացան էին, թէ մանկավարժութեան սիրահարները մեծամասնութիւնը ստիպված կամ բարի ցանկութեամբ՝ քանակապէս կ'ենթարկուին: Եւ այդ երկուսը՝ հասարակական կենտրոնում այն բարեբար ազդեցութիւնը կուենար, որ զանազան մակիւններում պարտող, սրա նրա առաջ շարժողութիւնը, տեղեւ, անուս տիրացունները ընդմիջող կը հրաժարվէին երազել քանակապէս ձեռնարկելուց, ու չնորհաւ մեր երիտասարդութեան ջանքերին, մեր հոգեւորականութիւնը կամայ-կամայ կը մոտենար իր կուսման բարձրութեանը: Սակայն իրողութիւնը ցոյց տուեց, որ այդպէս մտածողները չարաչար սխալվում են: Կամ թէ ծանօթ չեն մեր նախկին ուսուցիչները աշխարհայեցողութիւնների հետ: Եթէ բացառութիւններ աչքի առաջ չունենանք, կը տեսնենք, որ մեր մանուկների նախկին ուսուցիչները՝ պաշտօնները թողնելուց յետոյ կարկուտի պէս թափվեցին Բագրու: Մի քանի ամիս նախկին մայրաքաղաքի փողոցները պտտեցուց յետոյ, չնորհաւ այն հեղինակութեան, որ նրանք վայելում էին մանկավարժական ասպարէզում, տեղ գտան: Եւ ապա ոչ միայն մտացութեան տուին այն բոլոր բարի ձգտումները, որոնցով մինչեւ այդ վարակված էին, այլ և չը ճանաչելով ոչ մի հասարակական գործունէութիւն, ոչ մի հրատապ խնդիր, բացի հանարարի յիշխանից, հաշուեմտեաններէր, այլ ևս ամեն բան մոռացան: Մենք ճանաչում ենք Բագրուի հեղինակաւոր անձնավորութիւնները, որոնք հրաշքներ էին այդ ուսուցիչներին՝ գնալ գաւառական քաղաքները և հայաշատ գիւղերը, քանակապէս ձեռնարկելով, երաշխաւորելով նրանց նիւթակաւոր ապահովութիւնը: Սակայն և ոչ մէկը այդ բազմաթիւ կրթված ուսուցիչները չը համաձայնեցին գնալ գաւառները:

Գլխաւորաբար այդ փաստից յետոյ յարգելի յորդանանաբար հրաւերը՝ ուղղված մի ժամանակ մանուկ սերունդի կրթութեան նպատակով, բայց այժմ նախկին աշխարհի փողոցներում թաւալող երիտասարդութեանը, կը մնայ՝ «ձայն բարբառող յանապատիւ»:

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Մեզ հաղորդում են հետեւալը Ամերիկայի Նիւ-Յորք քաղաքից, հոկտեմբերի 17-ից. «Երբ այստեղ ստացվեց պրոֆէսոր Անդրէաս Արծրուհու մասնակցութեամբ, Նիւ-Յորքի հայերի ժողովում պ. Թ. Չարչաֆենան»՝ «Տիւրքի» խմբագրութեան անդամներից մէկը, հետեւալ առաջարկութիւնը արաւ. «Մշակի» վերջին թէն, Նիւ-Յորքի հայ գաղթականութիւնը խորին վշտով տեղեկացաւ «Մշակի» հրատարակիչ և անմահ Գրիգոր Արծրուհու եղբայր պրոֆէսոր Անդրէաս Արծրուհու մասը՝ այս հրապարակային ժողովին մէջ կառավարելու Նիւ-Յորքի հայ գաղթականութեան խորին ցաւակցութիւնը յայտնել «Մշակի» խմբագրութեան: Առաջարկը միաձայնութեամբ ընդունվեցաւ ու ձայների մեծամասնութեամբ յանձնվեցաւ հոգաբարձութեան, որ պարտ ու պատշաճ ձևով ժողովրդի խորին ցաւակցութիւնը հեռագրով յայտնել «Մշակի» խմբագրութեան:

Թիֆլիզի քաղաքային դռմայի վէճը՝ բեղիական Անանուս ընկերութեան հետ, ձիաքարչի աւելիվ վերջապէս լուծում ստացաւ: Գումայի արտակարգ նիստում, որ կայացաւ հոկտեմբերի 22-ին մոտ 40 ձայնակցութեամբ, Թիֆլիզի նախագահները գրութիւններ, հոկտեմբերի 19-ից գրված, որով յայտնում է, թէ իշխան կառավարչապետը՝ 1898 թվի ապրիլի 28-ին Բարձրագոյն հաստատված և իրան յատկացրած լիազորութիւնների հիման վրա չէ բարեհաճել հաստատել դռմայի որոշումը՝ 200,000 ռուբլի փոխառութիւն կրեւել Թիֆլիզի ձիաքարչը բեղիական ընկերութիւնից յետ գնելու համար: Կառավարչապետի առաջարկութեան մէջ ասված է, որ քաղաքային վարչութիւնը նախօրոք պէտք է հոգ տանէր ձեռք բերելու երկրի բարձր իշխանութեան թղտութիւնը՝ ձիաքարչը յետ գնելու համար և ոչ թէ յետ գնման ժամանակամիջոցին 10 օր մնացած միայն միջնորդէր այդ մասին: Կարգապէս և ուղղակի երազակցութիւնը, որով առաջարկում է դռմային՝ փոխել դռմայի վերջին, հոկտեմբերի 14-ի որոշումն և ընտրել մի ժամանակողով, որին և յանձնել ուղղակի հետ միասին՝ համաձայնութիւն կայացնելու բեղիական ընկերութեան հետ: Դրա հետ միասին ուղղակի գնելուց, որ բեղիական ընկերութեան ներկայացուցիչ Բոբի յայտնել է, թէ նա հաստատ է մնում հոկտեմբերի 8-ին արած իր առաջարկութեան վրա, այլ և իր վրա է վերցնում քաղաքի կողմից մինչև այժմ արած բոլոր ծախսերը՝ նոր վազօններ, ձիեր և այլ իրեր գնելու համար: Ցայտնից, որ մինչև այժմ խառն եղել է 80,000 ռուբլի, իսկ 50,000 ռուբլի էլ դեռ պէտք է վճարել զանազան պայմանագրերի հիման վրա: ուրեմն, քա-

ղաքը ծախսել է ընդամենը 130,000 ռուբլի: Գումայի միաձայն որոշեց իշխան կառավարչապետի կարգադրութիւնն ընդունել ի հրահանգ, հաստատել ուղղակի երազակցութիւնը, ջրնջված համարել դռմայի հոկտեմբերի 14-ին կայացրած վճիռը և համաձայնութեան մէջ մտնել Բոբիի հետ, ընդունելով իրեն հիմն հոկտեմբերի 8-ին նրա արած առաջարկութիւնն այն պայմանով, որ Բոբիի ֆինանսական առաջարկութիւնները համարվեն միմիմում: Նոր պայմանագրի վերջնական մշակումն յանձնել ուղղակիային և մի առանձին ժամանակողով, որի անդամներ ընտրվեցին հետեւալ անձինք. Ն. Վ. Արզումանյան, Պ. Մ. Արզումանյան, Ա. Բագրու, Կ. Արիւմանով, Ի. Արիւմանով, Ի. Թալիբով, Միտակով, Կարապետով, Օպոլին, Բ. Գոշարեանց, իսկ կանդիդատներ՝ Ա. Բ. Նախագուրով, Ա. Յովհաննիսեան, Գ. Միրզոյան, Ս. Լիւնցեան և Մելիք-Նուբարեան:

Վերջին տարիներս զանազան բեղիական ընկերութիւններ սկսել են մեծ մասնակցութիւն ընդունել Ռուսաստանի արդիւնաբերական ձեռնարկութիւնների մէջ: Այդ հանգամանքն ստիպել է բեղիական կառավարութեան հաստատել առաջա լեզուի և գրականութեան ամբիւններ բեղիական համալսարաններում:

ՇՈՇՈՒՑ մեզ դրում են հոկտեմբերի 20-ից. «Գումայի նախագահութեան գնեւալ Կիւրէլի կիւրէլի օրը, հոկտեմբերի 18-ին եկաւ մեր քաղաքը, վերաբացված կրթումը ընդունեց ժողովրդին և զանազան հիմնարկութիւնների ներկայացուցիչներին: Խոսակցութեան զլլաւոր առարկան էր առաջակցութիւնը և հայի լիազորութիւնը: Այս երկու հարցի համար էլ խնդրեց ժողովրդի, զլլաւորապէս ազնուականների և վաճառականների աջակցութիւնը, որ օգնեն պոլիցիային՝ արժատախիլ անելու առաջակցութիւնը և շահախնդրական նպատակով չը բարձրացնեն հայի գինը, վնասելով աղքատ ժողովրդին: Առանձնապէս խօսքն ուղղեց թուրք կառավարչութեան և վաճառականների Բագրուից, որ լիազորութիւնը զլլաւորապէս առաջ է գալիս մի քանի «փողաթիւններ» ցորեն հաւաքելուց: Նախագահութեան ներկայացրած է «փողաթիւններ» ցուցակը: Դիմելով ժողովրդին՝ նախագահութեան լեզու արժանի գնեւալ Գոշարեանցի իրաւացի տրուումը, թէ առաւօտից մինչև երեկոյ զբաղված է բանկային օպերացիաներով և անհրաժեշտ է բանկի ձիւղ բանալ քաղաքում: Իր խօսակցութեան մէջ նախագահութեան ակնարկեց քաղաքի անմաքրութեան և քարուքարէ փողոցների վրա: «Մի տարի առաջ նոյն էր, ասաց, ինչ որ այսօր եմ տեսնում»:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՎԻՃԷԼՄ II ԵՒ ԱՐԳՈՒՆ-ՀԱՄԻԻ II

Ինչպէս ընդունեց օսմաններ մայրաքաղաքը Հոսէնցօլլէն տան այժմեան ներկայացուցչին, որին մասնակցական արեւելում վերջին երկու տարիներս տալիս են «փողաթիւն» բարեկամ աշուհը: Նայելով «НОВОЕ ВРЕМЯ» լրագրի թղթակցի վկայութիւններին, այդ ընդունելութիւնը շատ էլ փառաւոր չէր. գոնէ հասարակ ամբողջը նայում էր անտարբերութեամբ, առանց անկեղծ ցոյցերի: Բայց այդպէս չէր Արզումանյանը. իր լիազորութեան հիւրերի համար նա ոչինչ չէր խնայում և անբարարար համարելով նախօրեք պայմանաւորված և երկու արժանիքների կողմից ընդունված արարողութիւնները, ամեն օր նոր-նոր տօներ և հանդէսներ ծրագրեւորէր էր կազմում:

Այի ինչեղով գեղանկար Ստամբուլի մէջ, կայսերական դպրոց, «С. Пет. Вѣд.» լրագրի թղթակցի առեւով, նախ և առաջ այցելեց Ելիբեի մզկիթին: Դա մասնակցական Կ. Պօլսի ամենամեծ սրբավայրն է: Երբ թիւրքաց զօրքերը Մէհմէդ II-ի առաջնորդութեամբ պաշարել էին Կ. Պօլսը, թիւրք հոգեւորականներից մէկը երազում էր մայաւ, թէ որտեղ է թաղված Մուհամմէդ մարգարէի գործակալիկը Ելիբե, որ սպանվել էր մի քանի հարիւր տարի առաջ, երբ արաբները պաշարել էին Բիւզանդիայի մայրաքաղաքը: Երազ տեսնողը ցուցմունքով դառն մարգարէի օգնականի ոսկորները և այնուհետեւ այդ սուրբի վրա կառուցած մզկիթում օսմանեան սուլթանները կատարում էին լիազորութեան կամ աւելի ճիշդն ասած՝ սուր կապելու հանգէլը (կլիւ-ա-լայ): Ելիբեի մզկիթում թիւրք հոգեւորականութիւնը գիմարեց լիազակիւր հիւրերին և Վիլհէլմ II, իրան յատուկ պերճախօսութեամբ, մի քանի խօսք ասաց արեւելեան ճաշակով և այդ խօսքերը հիացմունք պատճառեցին ֆանատիկոս

սօֆիստներին և մօլլաներին: Կ. Պօլսի հին դռները առաջ հիւրերին սպասում էին կառքերը, որոնց մէջ նստելով՝ նրանք գնացին «Չարչի» քաղաքը, այն առիական վաճառատնը, ուր կան վեց հազար խանութներ, որոնց մէջ չէ կառքերի ոչ նստել և ոչ կանգնել: Այդտեղ մի քանի արեւելեան իրեր գնելով, կայսերական դպրոցը դռնաց Սլրքեջիի նաւահանդիստը և նստելով «Սուլթանիէ» մակուկի մէջ, գնաց Գօլմա-Բախէի պալատը:

Փամի երկուսին, նախաճաշից յետոյ, կայսրն ընդունեց փաղիշահի մայրաքաղաքում գտնվող եւրօպական դեսպաններին: Ընդունելութիւնը պաշտօնական ընաւորութիւն ունէր և քաղաքական հարցերի վերաբերմամբ մտքերի փոխանակութիւն տեղի չունեցաւ: Այս հանգամանքը անախորժ սպաւորութիւն գործեց Նիքոլ-Քեսուկում, ուր մինչև վերջին օրս խորը համոզված էին, թէ «բարձր հիւրը» կը շօշափէ կրեւական հարցը և կը պնդէ, որ թիւրքաց զօրքերը միանշարժաբար կը գրուին: Այսպիսով այն յոյսերը, որոնք զբաղված էին այնքան անհամբերութեամբ սպասվող հիւրի օգնութեան վրա, չիւրակաւացան և այս բանը թուշաւորում է գերմանութիւնը: Գերմանական հանդէսների լաւագոյն օրակները:

Նոյն օրը ճաշեցողով տեղի ունեցաւ գերմանական դեսպանատան մէջ և Վիլհէլմ, առաջարկելով Արզումանյանի կենացը, ասաց ժողովրդապէս հետեւալ խօսքերը. «Իմ անմոռանալի պապը, կայսր Վիլհէլմ առաջին, իր ամբողջ կեանքի ընթացքում աշխատում էր ժողովրդի բարօրութեան համար: Թիւրքիայի սահմաններում գերմանական զաղթականութիւնները հաստատելու միտքը պատկանում է իմ պապին... Եւ ինձ համար ծանր նպատակ եմ ընտրել իմ ամբողջ կեանքում գնալ այն ճանապարհով, որ գծել է իմ իմաստուն պապը, գործադրելով իմ բոլոր ոյծերը, որ իմ ժողովուրդը ամեն օր գոնէ մի քայլ անէ դէպի առաջ բարօրութեան ճանապարհի վրա: Թիւրքերին և գերմանացիներին բաժանում է կրօնի զանազանութիւնը, բայց նրանց միացնում են ընդհանուր շահերը և բարի յարաբերութիւնները: Եւ աշխատում եմ և պիտի աշխատեմ ընդ միշտ պահպանել այդ յարաբերութիւնները և պիտի հոգ տանեմ մեր ընդհանուր բարեկեցութեան մասին, և այս բանի մէջ ինձ հօգնէ ինձ սիրող բարեկամս, սուլթանը: Արզումանյանը II: Խոսում եմ նոյնին միմութեան կենացը: Թիւրքական հիմնի ձայնները և բարձրակուր «եռաշուն» պատասխանեցին գերմանական կայսրի ձայնին, որ միաժամ թիւրքերի սրտի մէջ մի ինչ որ յոյսի նոր կայծեր գցեց:

Ինչ խօսք, որ Սուլթան-Համիդ գերմանական կայսրի բոլոր հետնորդներին, Կ. Պօլսի եկած բոլոր գիտնորդներին և լիազուհու բոլոր ֆէլչիլիաներին շքանշաններ շնորհեց: Աւելուստա կայսրուհուն սուլթանը սուեց ընծաներ, որոնք, Նիքոլ-Քեսուկին մօտ մարդկանց հաշուով, գնահատվում են ութ հարիւր հազար թիւրքական լիրա (մի լիրան=8 ռուբլի 54 կօպ): Թղթակցին այս առիթով ասում է. «Ունի Բ. Գումա բարոյական իրաւունք այսպիսի անիւնը ծախելու անիւն, երբ երկրը մուրացկանութեան չէժել վրա է գտնվում, երբ ժամանակ է մտածել մուրացկանի ըստիկ մասին—այդ թող Ալլահը դատէ: Գերմանական սպաւորութիւնների փայլից կուրացած պալատականները անհրաժեշտ են հեռուն նայելու, ուստի և հաշիւ տալ չեն կարողանում, թէ ինչ ցանկութիւններ ունեն ինչպէս խաղաղվեցին չինաց տնակները դուարճացնում են երեխաներին, այնպէս էլ Նիքոլ-Քեսուկի բնակիչներին խաղաղում են Բերլինից գնեւալ Փօն-Վաստելի ձեռքով սուլթանի համար բերած մարմարեայ արձանները, որոնք պատկերացնում են Վիլհէլմ I-ին, նրա թոռան—սուլթանի բարեկամին» և Աւելուստա կայսրուհուն. դրանք զրկված են սուլթանի առանձնատեսնեակում: Ինչով կը վերջանայ գերմանութիւնը բարեկամութիւնը: Արդեօք հարկաւոր կը լինի, որ Գերմանիան արձանագրէ իր պատմութեան մէջ մի կոպիտ բաղաձայն սխալ, թէ նրան կաղովիլ թիւրքական ֆէլսերի վրա հաղցնել և գերմանական սաղաւարտներ—այդ ցոյց կը տայ ժամանակը:

ՆԱՄԱԿ ԹԻԻՐԻՔԻԱՅԻՑ

Վանի, հոկտեմբերի 6-ին Վանի այժմեան նիւթակաւորութիւնը կը դառնի շատ ցաւալի վիճակի մէջ: Հայի գինը օր օրի վրա կը բարձրանայ, ժողովուրդը յուսահատական դրութեան մէջ է: Այս տարվան ցարքերը մեծ մասամբ անբաւարար էին: Գումայի չունեցնալով իր սեփական եղներ ու գումարները, անցեալ տարի ստիպվեց երբեք չեն ընկերովի ցանել, գիւղացու բերել կէտ արդէն թիւրքը վերցուց. մնացածն է մաս մը կառավարու-

թիւնը և մաս մ'ալ անխիղճ վաշխառունները տարան, այնպէս որ գիւղացին այժմանէ ուտելու հաց չունի: Բայց դրանից նա սերմ չունեցաւ. իր վարած արտերը ցանելու. ինչ պիտի լինի այս թշուառ ժողովրդեան վիճակ...: ***

ՆԱՄԱԿ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒՑ

Ուրբի, հոկտեմբերի 4-ին Նոր խառնակութիւններ սկսվեցին: Սեպտեմբերի 30-ին հացի գինը յանկարծ բարձրացաւ 1 հաֆիլ ան 18 շահի (5 ֆունտը 18 կօպ): քաղաքում հաց չը կայ... Շահադայի հրամանով էլ, այդ օրը առաւօտեան, քաղաքի բոլոր մասերում երեք ելին և կապել փայտի, որովհետեւ նշանակած գինը (5 ֆունտը 16 կօպ) աւելի գնով էին ծախում վերջին օրերս: Մտադրոններին ձեռնուց յետոյ՝ առաւօտեան ժամ 11-ին սկսվեց աղմուկ. ամբողջ, քաղաքացած պարսիկ տղամարդկանցից և կանանցից՝ սկսեց կողոպտել քաղաքը: Արքան կարողացան կողոպտեցին... Բոլոր խառնութեան իսկոյն և եթ փակվեցան: Շփոթ, աղաղակ, իրարանցում... փախչող փախչող էր... փախչելու ժամանակ տանք ընկնում են ոտքերի տակ. սպանվում են 3 պարսիկ կանայք: Ամենքն էլ տները դռները փակեցին և սպասեցին, թէ ինչ կը լինի մի քանի օրակցի յետոյ: Ամբողջ քաղաքից ուղղվեց դէպի Շահադայի տունը, պէտք է յարձակվել տան վրա, և ով գիտէ պէտք է հիմնադրապէս կործանէր, բայց հանդիպեց զօրեղ դիմադրութեան: Ամբողջ յետ դարձաւ քաղաք: Ճանապարհին բռնելով մի ֆարրաշի, կամեցում էին աչքերը հանել դառնալով: Ամբողջ վրա արձակում են զընդակներ. ամբողջ հեռանում է և ֆարրաշը ազատվում վտանգից: Յետոյ ամբողջ հաւաքվեց մզկիթի առաջ և սկսեց աղմուկ բարձրացնել: Այն ժամ անցած, ցրված ամբողջ նորից գումադ-դիւնում և գնված դադանակն երով ու քարերով եկաւ և ուղեց յարձակվել Շահադայի տան վրա: Նորից հանդիպեցին դիմադրութեան. քաղաք էին նետվում Շահադայի տան վրա. պահապան խումբը գնված հրացաններով՝ հաղածում էր երկսեռ ամբողջին: Քիչ յետոյ, մի քանի ձիաւորներով, և գնված, Շահադայի մօտ եկաւ. Մալիկ-Սալթանէն՝ խորհրդակցելու: Պահապանների թիւը շատացրած է. նրանք գնեցին ձեռքներին սպասում են նորանոր ցոյցերի: Երեկոյեան լուրեր պտտեցին քաղաքում թէ նոր պատրաստութիւնների համար՝ բերվեցան մեծ քանակութեամբ զէնքեր: Գլխերը հոկտեմբերի խնամ էր. ժողովրդի մեծ մասը գիշերը անցկացրեց ահ ու դողով, բայց անցաւ խաղաղ:

Առաւօտեան՝ խառնութեան բացվեցին. քաղաքում կարգապահութեան վրա հսկում են զինված պահապաններ. հաց և միս ծախվում են հացի 1 հաֆիլ ան 18 շահի (5 ֆունտը 18 կօպ) և սուլթանից վատ է. մի գինը նախկինն է. այն է 5 ֆունտը 16 կօպ: Սե փողի գինը նորից փոխվեց, այն է 30-ը արժէ 1 դան: Յորենն այժմ ծախվում է աւելի թանկ—բեռ 6 1/2 թումանով (10 պուլը 13 ռուբլի): ***

ԱՐՏԱՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Հոսմից հեռագրում են հոկտեմբերի 17-ից. «Անարկտիկաների դէմ կուրս համար դուրսբերվող միջազգային կոնֆերանսայի նիստերը կըսկսվեն Հոսմից նոյեմբերի 14/26-ին: Կոնֆերանսային կը մասնակցեն, բայց դեսպաններից, նաև ամեն մի պետութեան ներքին գործերի մինիստրութեան պատգամաւորները:

ԽԱՌՆ ԼՈՒՐԵՐ

ԳՐՈՂԻ ՕՐԱԳԻՐԸ

Քաղաքում մարդիկ են «Մշակի» խմբագրութեան անդամները—ասել եմ մի անգամ և դարձեալ կրկնում եմ.—նրանցից իւրաքանչիւրը, չնորհաւ մեր փողոցային մամուլի՝ հասարակական հետաքրքրութեան և ուղարկութեան առարկայ է եղել և, ինչպէս երևում է, կը լինի միշտ...:

Մի ժամանակ հանրացեալ Գրիգոր Արծրուհու «մոխրագոյն բրիւլը» անվերջ յարձակումների և դատողութիւնների նիւթ դարձաւ, չնորհաւ մի դատարկ հայ խմբագրի, որ յարձակվելու ուրիշ առիթ չունենալով՝ հասարակական խնդիր չինեց Արծրուհու «բրիւլը»: Եւ որքան գրեցին այդ մասին... Բայց դա միակ դէպքը չէ: Մեր փողոցային լրագրիչները իրանց «տաղանդաւոր» գրողներով, շատ և շատ անգամ մանրամասն նկարագրութիւններ ինքեւ են շինել այն բանը, թէ, օրինակ ինչ տեսակ ձև ունի «Մշակի» խմբագրի երեսը, և կամ ինչպիսի գոյն խմբագրութեան այս կամ այն անդամը գէժը:

Բայց մի վերադիվե՛ք, ընթերցող, փողոցային
մամուլի այդ ժաղերարտիստներ կողքին չդռն
մի՞նչպե՛ս կը գտնե՛ք այսպիսի տողեր—«Մենք
կը շարունակենք, նորն իսկ առանց բաժանորդ
ներին, ծառայել ճշմարտին, բարիին և գե-
ղեցկին, հեռու աշխարհային աուրեպ հայրե-
րէյ Գեղարուստ և միմեկին զեղարուստ»։

ԳՐՈՂ

ՀՆԿԻՆԵՐ, 23 հոկտեմբերի: Այստեղի ծովային վիճուորական չըթաններում վերջին օրերում սկսվել է անսովոր գործունեություն, որի նպատակը անյայտ է: Անդրիական բոլոր պա-

Վճար 50 կ. չբաժնորսները ձրին: Համախորհրդի (կոմիտեի) և օպերացիայի համար առանձինը Հիւանդանոցի վերադառնուհի՝

40—150 Բժշկական ՆԱԽԱՍԱՐԳԵԱՆ

Բոլորը հասկացան. և 28, տ. Աղանձովի:

3—10

